

6. een verlosser afgelost

Synopsis:

De Jezusachtige gestalte, respectievelijk (Tim Rice:) Jezus zelf, met bepalende trekken van het Jezusbeeld in Nietzsche's Antichrist, optredend in literatuur, theater en film. Ofwel: 'een geloof in andermans geloofsartikel, dus een geloof dubbel op, in de wereld uitgevent als stichtelijke lering inzake het ongeloof.'

Eerste pagina's

'Jesus Christ, superstar, do you think you are what they say you are?' - was Tim Rice, die deze vraag in de mond legde van een koortje van Jeruzalemmers anno 33 na Christus, de enige waarnemer die met zulke vragen zat? Hij was dat duidelijk niet. Ga ik af op het bijbelse bericht waarop Tim Rice zich net als iedereen had te baseren, dan was er om te beginnen de stadhouder Pontius Pilatus. Ook hij stelde Jezus een vraag van deze strekking. Tegelijk echter was er een verschil. Pilatus' vraag gold Jezus' roep als koning der Joden terwijl dat koortje in de musical van Rice en Webber een ander aspect van de reputatie op het oog had. Die reputatie als zoon van de Allerhoogste en als de lang verwachte Messias en zo. Het is één van de redenen waarom ik niet aan Pilatus denk wanneer dat Jezuslied rondzingt in mijn herinnering, noch aan enige andere sceptisch gestemde geest in het Nieuwe Testament. Ik denk aan het Jezusbeeld van Friedrich Nietzsche. Ofwel, nauwkeuriger gezegd: ik denk aan een antwoord dat Nietzsche gaf in zijn voorlaatste boek, 'De Antichrist', een antwoord dat de vraag doet veronderstellen. Jezus, zo wist Nietzsche in dit boek, was een type dat iets heel anders was en vertegenwoordigde dan zelfs zijn meest directe volgelingen hadden gedacht. Om niet eens te spreken van het beeld dat vervolgens door de apostel Paulus werd gefabriekeerd en aan de goedgelovige man gebracht. Alles niets dan misverstand, niets dan vervalsing ook, van wat ooit een werkelijkheid moest zijn geweest. En, zo meende Nietzsche, eerst een man als hij zelf - 'vrijgeworden geest' die hij was - was in de positie om doorheen een falsificatie

die negentien eeuwen lang voor het origineel was versleten de werkelijkheid van Jezus van Nazareth te onderkennen.

Zowel de vraag van Tim Rice als het antwoord dat enige andere passages van zijn musicaltekst ons doen blijken lopen met Nietzsches boodschap parallel. Van dat christelijke Jezusbeeld klopt geen donder – wist blijkbaar ook Tim Rice. En eerst Rice had door hoe het met Jezus zat. Een man die aan zijn roeping twijfelde, die er eigenlijk geen raad mee wist. ‘Your words, not mine’, luidt in de vertaling van Rice het ‘Gij zegt het’, dat Jezus’ antwoord was op de vraag van Pilatus. “He’s a man, just a man”- had Maria Magdalena al geweten. En het portret dat links en rechts van de vermeende hemelse Vader wordt getekend valt niet vleiend uit. Wel blijft aan deze Jezus het laatste van diens overgeleverde woorden vanaf het kruis gegund: ‘Vader, in uw handen beveel ik mijn geest’. Maar het woord komt van tussen neus en lippen en het komt weinig overtuigd; terwijl een scène die in het scenario veel centraler staat dan het Golgothatafereel ons al een heel andere Jezus inpeperde. Dit is het tafereel van de wild opstandige, wanhopig twijfelende, zijn geloof welhaast van zich werpende hoewel uiteindelijk berustende maar goedgeeds door Rice verzonnen Jezus van de hof van Getsemane.

Kwam Tim Rice het misverstand – wat hij daarvoor hield - in het christelijke beeld zelf op het spoor of wist hij het van Nietzsche? Voor mij staat deze vraag niet op zichzelf. Ze lijkt me van toepassing op een reeks van scheppingen in de westerse cultuur sinds Nietzsche. Op slechts weinig uitzonderingen na presenteren al deze scheppingen ons een gestalte, hetzij man of vrouw, die voorbestemd lijkt tot een einde middels een gewone of een gerechtelijke moord. En deze doem in weerwil van het feit – of eigenlijk, zo te zien, juist als gevolg van dat feit – dat hij of zij de onschuld zelve is, zo niet de braafste van alle brave borsten. Slechts verhalen deze scenario’s ons niet van het lijden en sterven van Jezus van Nazareth. De overeenkomst met dat precedent gaat echter ver genoeg om het in herinnering te brengen. In enkele gevallen wordt dan ook expliciet naar een evangelische inspiratie verwezen. Ik denk daarbij aan de ‘Cristo del diavolo’ in de experimentele roman ‘Il Codice di Perelà’ (‘Het wetboek van Perelà’) van Aldo Palazzeschi, aan de sociaal bewogen Griekse schaapherder Manolios in de roman ‘Christus wordt weer gekruisigd’ van Nikos Kazantzakis, aan de Toscaanse

ambachtsman Mastrantonio van ‘Il Cristo Proibito’ (‘De verboden Christus’, 1950), een film van de als romancier bekend geworden Curzio Malaparte en aan de Jeanne d’Arc van het toneelstuk Saint Joan van G.B. Shaw, die in het laatste bedrijf ‘a Christ’, een Christus wordt genoemd. In alle gevallen is het dus de religieuze titel, die van Christus, en niet de doopnaam Jezus die naar het bijbelse precedent verwijst. De schilderijen in romaanse stijl van een lijdende Jezus, die de openingsbeelden vormen van Liliana Cavani’s film Francesco, naar het leven van de Sint van Assisi, laten deze keuze aan ons terwijl andere versies van de moderne passie ons beide geven te raden. Zo is er de zeer robuuste, zeer zwarte, voor elk van zijn 180 kilogrammen uit onschuld en goedheid bestaande en daarbij heilzame wonderen verrichtende John Coffey (‘J.C’: jawel), die zijn tijd verbeidt op de wachtlijst voor de elektrische stoel in de Alabamane gevangenis van de film ‘The Green Mile’, 1996, geschreven en geregisseerd door Frank Darabont naar de gelijknamige roman van Stephen King.¹ Ook een andere kandidaat voor het moorddadige meubelstuk valt er op: een zekere Delacroix. Hij is schuldig aan verkrachting en moord, hetgeen zijn Jezusachtige naam (‘Vanhetkruis’: jawel) ons niet doet vermoeden. Deze moordenaar echter, die terecht werd gevonnisd, onderging in zijn cel een zo miraculeuze metamorfose dat men hem nog slechts als de zachtmoedigste van alle dierenvrienden kent. Zijn celgenoot en makker is een muis. En wat leert de Bijbel ons? Er stonden niet één maar drie kruisen op Golgotha. En aan slechts één daarvan hing Jezus. Volgens de evangelist Lucas bood één van de twee andere plaats aan een man die juist daar iets meer bleek te zijn dan alleen de misdadiger die door eigen schuld op die plek was beland. Hij onderkende de onschuld en zelfs ook de bovenmaanse connectie van Jezus, een inzicht dat hem in het collectieve christelijke geheugen een reputatie zou opleveren als ‘de goede moordenaar’. Ook Delacroix is duidelijk zo’n type en geen wonder dus, dat een paar cellen verderop een moordenaar huist die zo slecht was – *hij* pleegde de moord die John Coffey op de elektrische stoel zal brengen – en die tot in zijn cel zo slecht bleef, dat we hem als vanzelf dat derde kruis op Golgotha gaan toewensen: het kruis van de *slechte*

² Ik las de Engelse uitgave: Orion, Londen 1996.

moordenaar. Tezamen en terdege bewijzen die drie ten dode gedoemden dus het Evangelie als actueel.

Maar was dat Evangelie de enige bron? Bij mij roepen de Jezus-achtige gestalten van die wereldse passiespelen niet één Jezus in herinnering, maar twee. De ene is de bijbelse Jezus en de andere het Jezusbeeld van Nietzsche. Het is alleen de laatste associatie die het onderwerp is van dit essay. Charmeren kan ze me niet, zo mag vooraf wel even gezegd. In alle gevallen kwam op een zeker moment, meestal in het voorlaatste hoofdstuk van het boek of van het scenario, een gevoel van irritatie bij me op. Zo'n gevoel van: ga heen, maak het de kat wijs. Vanaf een zeker moment, het was de derde keer al, wees het gevoel me tevens een spoor in de richting van Sils-Maria, wat nog weer nieuwe irritatie gaf. De Jezusmens van al die onverdiende passies namelijk is ook nog een toonbeeld van het ongelooft. En zijn scheppers waren dat voor mij juist niet. En Nietzsche was het voor mij niet.

En dus. Hier geef ik de voorrang aan het eindpunt van het genoemde spoor, zodat de lezer weet waarover ik spreek.

*

Jezus van Nazareth was zo niet de stichter dan toch de aanstichter van een godsdienst en van een leer van ethiek die door Nietzsche werden bestreden als geen ander kwaad. Toch zag hij zich door dezelfde Nietzsche beschreven als 'de edelste mens'. Het vroege geschrift 'Menschliches, Allzumenschliches' dat ons deze waardering presenteert (I, 475) nuanceert haar weliswaar met enige kritische kanttekeningen (zie II, 81, 83, 84, 265). Ook Nietzsche's alter ego Zarathustra frons een wenkbrauw (zie bv. het kapittel 'De lelijkste mens') en vanaf Jenseits von Guten und Bosen, kapittel 269, blijkt dezelfde Jezus toch min of meer een patiënt. Maar een Jezus als onedele mens komt in de hele Nietzsche niet voor. Laat staan een Jezus die even verfoeilijk zou zijn geweest als de ethiek en de godsdienstige leer die zich tooiden met zijn naam. De verhouding blijkt des te tegenstrijdiger wanneer het evangelische Jezusbeeld, waarop Nietzsche zich niet minder dan de dominee van Kampen (..)